

Az ideológiai párbeszédék íratlan törvényei

A Politikai Könyvkiadó sorozata, az *Ideológiai viták* (Dezbateri ideologice) sokoldalúan mutatja be a kortárs marxizmus status quóját a mai eszmék világarénájában. A sorozat címeiből idézünk: *A marxizmus és a jelenkori gondolkodás, A neopozitívizmus és a mai tudomány, A fogyasztói társadalom — mítosz és realitás, Az elidegenedés sajátos formái a jelenkori kapitalizmusban, A sokdimenziójú ember, A vallás a filozófiai-szociológiai kutatások jegyében, Az új baloldal és a frankfurti iskola. Az Ideológiai vitákat* a kritikai dialógus szelleme, az eszmék közvetlen konfrontációja, az elvszerű és nyílt ideológiai vetélkedés jellemzi. Ez érvényes Achim Mihó könyvére (*Wright Mills și marxismul*. Editura politică. București, 1976) is, amelyben a szerző a sorozatra jellemzően a dialogizálás íratlan törvényeinek következetes tisztelőjeként mutatkozik be.

Mihó pontosan tudja, hogy az eszmei vetélkedőben a partner alapállásának meghatározása, bár a vita conditio sine qua nonja, magában még nem győzelem, sőt félgyőzelem sem, ahogyan sokan vélik. És azt is tudja Mihó, hogy nem dicsegetreméltó hiedelem az, miszerint a tisztázott alapállásról, akár egy újrajátszott sakkpartiban, a párbeszéd minden replikája sztereotipikusan lepergethető az „ez az enyém, ez a tiéd” alapon. Mert az ilyen hiedelem a vetélkedő mozzanataira akaratlanul is az idem per idem jogos vádját emelné, és az előregyártott érvek és ellenérvek ilyenfajta szembeállítására csak azt ismételtetné topogva, hogy én nem tévedhetek, mert nekem mindenképpen igazam van, de ő téved, mert neki semmiképpen sincs igazja... És különben is: az idem per idem szembeállítás már nem dialógus; legjobb esetben is csak az ellentétek vonzásából-taszításából fakadó monológok (többé) ironikus vagy (kevésbé) tiszteletteljes párhuzamát eredményezné. Mert, és a hiedelem okát éppen ennek a ténynek az elhanyagolásában fedezhetjük fel, a partner alapállásának a meghatározása *alapfeltétel*, de nem *előfeltétel* a vitában; a harc kimenetelének a sajátja, hogy a párbeszéd *belül*, az elfogadott és kibontakoztatott eszmei viszonyban dől el a ki kit győz meg kérdése, és nem előtte, kívülről vagy utána. Hiszen a viszonyon-kívülség eleve kizárja az előfeltételek hiposztázálását. Mint látni fogjuk, Mihónál a viszonyra lépés nem is merül ki a pusztá diagnózissal. Mert elképzelhető, hogy pl. a (vélt) partnert nem is érdekli (vagy nem is érdekelteti) Mihó véleménye, vagy éppen fordítva, Mihónak nincs mit kezdenie a Mills nyújtotta kórképpel. Szerzőnk könyvében azonban a partnerek álláspontjainak kétoldalú összevetése révén reagensia, dinamikus kapcsolat jön létre, amely a védekezések-támadások, az egyetértések-ellenkezések, a közös és ellentétes érdekek kereszttüzében a párbeszéd számára olyan termékeny talajt teremt, amely a továbbgondolások szükségyszerűségében nemcsak a vita közvetlen feltételeit biztosítja, hanem egy elkövetkező termékeny győzelem távlatait is: az eszmék erőviszonyának reális megmérésén túl az eszmék hatékonyságának a felerősödését. Mihó vitavállalása: a nyílt szembenállás. És nem olcsó kikezdés. Sem a marxizmus, sem képviselői nem szoktak kikezdeni senkivel. „Leülni a tárgyalóasztalhoz” — ma már hagyomány a marxizmus elméleti vitáiban. És éppen ezért egy ilyen dinamikus viszonyon belül zajló vetélkedő kimenetele nem mindent elsöprő győzelem, sem a tézis egyszerű dühingri tagadása, hanem az elmélet igazságának termékeny kivetítődése a partnerek között zajló harcban a teljes magyarázatok megszerzéséért. És a dialógus íratlan törvényeinek ismeretéhez tartozik az is, hogy a marxizmus csak ilyen feltételek között vállalkozik vitára; a dialógus már magában is döntés, az arra érdemes partner megválasztása. Mihó érdeme, hogy észrevette Mills *The Marxists*-jének vitaértékeit, és fel is használta őket.

Persze a tárgyaló felek viszonyra lépésében a lehetséges mozzanatok széles skáláját találjuk, és rendszerint ezek a mozzanatok a vita során helyzetekké szélesednek. Gyakran nem tudjuk, sőt nem is tudhatjuk (és talán nincs is miért tudnunk) az összes elkövetkező mozzanatot. De a vita, ha valóban termékeny, szükségszerűen felszínre veti őket.

Más azonban a vita maga, és megint más a vita krónikája. A kettő viszonya: a közvetlenség és a közvetítettség viszonya. Az előbbi párbeszéd, az utóbbi közvetítés a párbeszédéről, de csak ideális esetben az, mert írója könnyen monológgá degradálhatja. És ez a redukció legalább háromféle hibához vezethet: a krónikás vagy a sportközvetítések gyakori tragikomédiájához hasonló élményben részesíti

olvasóját azért, hogy a párbeszéd nagyszerűségét méltatva a nézetek különbségét elkeni, akár a rajongó szpiker, akit már nem is érdekel a mérkőzés eredménye, csak a játék, mert úgymond szép kapufa és csúf gól nincs... vagy a szimpátia és unszimpátia feszültségében az érzelmi kísérlet túlzérlésével a krónika tárgyát, a vitát magával a vita tárgyával azonosítja, és a vita vitájában vagy a már említett idem per idem alapján még egyszer elveri ellenfelén a port, vagy éppen ellenkezőleg, az ellenfél álláspontját szenvedélyesen vitatva, átcsapásosan magába szívja ennek az álláspontnak minden minőségét, állításai végig a partnert idézik, tagadásai pedig elhalványulnak: a krónika alanya azonosul tárgyával, és a jóindulatú olvasó már-már nem tudja, kinek is higgyen a partnerek közül. Gyermekebetegek egyik is, másik is, harmadik is, amelynek kórtünetei a kritikai viták és elemzések során akkor ütnek fel fejükkel, amikor a kezdő kritikus a betegség tüneteiben elmerülve fontosabbnak tartja őket a beteg gyógyulásánál is, és a tünetek okának felszámolása helyett megáll a tüneti kezelési meddő szakaszában.

Mihu elemzése nem leküzdí, hanem megelőzi ezeket a hibalehetőségeket. Pedig vitatalaja *eszközeire-technikájára, tárgyára, eszmeiségére* nézve egyaránt csúszós-bizonytalan talaj. Éppen ezért Mihunak a konfrontációt az *eszközök és a technikák* megismerésével kellett kezdenie. Ugyanis Mills egyfelől a marxizmus fogalmait, kategóriáit nem mindig csak inherens gyakorlata szerint alkalmazza (sőt!), másfelől „szokatlan” technikája mellett gyakran új fegyvereket is latba vet, amelyek analitikus ismerete nélkül Mihu nem is indulhatott volna a vetélkedőben. Ezek az eszközök és technikák Mills írásaiban egyszerre vonzanak és taszítanak, szinte drámai ingajáratot jelölnek ki a marxizmus és a polgári liberalizmus között. Persze az eszköz önmagában még nem dönti el a harc stratégiáját sem, taktikáját sem.

Tárgyát tekintve Mihu írása már közvetített párbeszéd: nem közvetlenül a konfrontációt, hanem maga a vetélkedés. De tárgya bonyolultabb az egyszerű közvetítettségénél is. A szembesítés iskolapéldája ez az írás, amely közvetlen párbeszédnek tűnik ugyan, de valójában szintetikus válasz a *The Marxists*-re. Mihu a tézis és antitézis alternatívái mellett a tárgy és alany viszonyát sarkosítva jeleníti meg. Dialógusában Mills nézeteit reális erőterükben megőrizve mutatja be, ami lehetővé teszi számára a millszi eszmei magatartás egyidejű magyarázatát és bírálatát is.

A harmadik elemzősík, az *eszmei réteg* a legárnyaltabb Mihu könyvében. Hízen nem porba sújtható (és sújtandó) ellenféllel, hanem útítárrsal, szinte baráttal áll szemben, aki bár nem tekinti magát feltétel nélkül marxistának, mégis Marx nézeteit hangoztatja, és aki mégis mást gondol és akar, mint amit Marx, illetve a mai marxisták gondolnak és akarnak. Ez a mást gondolás és akarás azonban nem állít és nem is állíthat Millsnél a marxizmus téziseivel szemben egy merőben önálló minőségű antitézist, egy „B”-t az „A”-val szemben, ugyanakkor nem válik teljes tagadássá, non-A-vá sem. Mills a polgári, plebejuszi demokrácia híve, aki az amerikai haladás jeffersoni hagyományait hirdetve emelkedik fontos, talán nélkülözhetetlen partnerre a mai marxizmus dialógusaiban. És nem véletlen, hogy magyarul az *uralkodó elit* két kiadásban jelent meg, hogy a két kiadás között *Hatalom — politika — technokraták* címmel műveiből válogatást is kiadtak, hogy románul egészében olvashatjuk a *Szociológiai szemléletet*. Nem véletlen tények ezek, mert a marxizmus eszmei konfrontációja a kor eszmei áramlataival mindig is feltételezte az arra érdemes elméletek és elméleti írások elvhű bemutatását az eleven dialógus egyetlen premisszájaként. A *The Marxists* azonban már témaválasztásában az eszmei vetélkedés porondjává válik, mert itt Mills akarva-akaratlan saját ingajáratát írja meg a marxizmus és a liberalizmus között; Mihu elemzése pedig a millszi eredmények kritikai értékelésén túl, a döntés nélküli ingajaratokból fakadó ideológiai következtetések leleplezése révén a mai marxizmus és a polgári szociológia eleven dialógusának egyetemes érvényű példájává emelkedik.

Mihu elemzései a három szinten — eszköz, tárgy, eszme — egyidejűleg, polifonikusan zajlanak, ellentémai végig következetesen ellenpontozzák Mills motívumait.

Az első millszi motívum a „politikai filozófia” fogalma: polivalens fogalom. A politikai filozófiák — írja Mills — „magas eszményeket, olcsó jelmondatokat, gyanús tetteket, bárdolatlan propagandát és szofisztikus elméleteket tartalmaznak... A politikai filozófia mint olyan társadalmi valóság: ideológia, amely bizonyos intézményeket és gyakorlatokat igazol, másokat meg ellenez [1]... a politikai filozófia — etika, az eszmény taglalása [2]... a tevékenység közege, a reform eszközeit, a forradalmat vagy a maradiságot jelöli [3]... emberekről, a társadalomról és történelemről szóló elméleteket vagy legalábbis hipotéziseket tartalmaz arra vonatkozóan, hogy miként alakult ki és létezik a társadalom [4]”. A fogalom jelen-

tésköre egészében is és a négy részletjelentésben is szerzője határozatlansági állandóját érzékelteti, a döntés elodázását, azt, ahogyan Mills egyfelől ellentmond a liberalizmusnak, mert látja, hogy a liberalizmus erejét veszítve absztrakt retorikává süllyed, másfelől ugyanezzel a fogalommal részben a marxizmustól is elhatárolja magát, és végső soron az eszmék alternatíváiban súlytalansági állapotba kerül: elveti a liberalizmust, de a marxizmusnak se mer bizalmat szavazni... Mihu meggyőzően mutatja ki azt, ahogyan Mills elhatároló magartatása végül saját izolálódásához vezet: marxizmus iránti szimpátiáját is öncsonkítva, kizárja az ideologikumot a marxizmusból, és mai relevanciáját kizárólag egyes nemzetközi körülményeknek tulajdonítva, egészében intellektuális jelenségnek tekinti. Mihu a milsi elmélet eszköztárát elemezve sorra mutatja be a *politikai ideológia* fogalma mellett az *uralkodó elit* fogalmát, a *hatalom struktúráját*, a *piramis elméletét*, amelyek képlekeny jelentésköréből világosan kitetszik Millsnek, a polgári radikális teoretikusnak sajátos vívódása, aki sikereiben, sikertelenségeiben hol hittet, hol kételkedően a marxizmus felé tekint.

A politikai ideológia fogalmával elemezve a marxi életművet, Mills különválasztja a marxi modellt a marxi elmélettől. Ideológiaellenesége már a definícióiból kiderül: „egy modell — állapítja meg — többnyire azoknak az elemeknek a leltára, amelyeket egy bizonyos tény megértése érdekében nem téveszthetünk szem elől. A modell nem igaz és nem hamis, a modell különböző mértékekben hasznos és adekvát. Egy elmélet azonban a modell oksági súlyáról és elemeinek viszonyáról alkotott kijelentés, amelynek igazsága vagy hamissága leellenőrizhető.“ A marxi műből végül is „csak“ a modellt fogadja el. Csonkított elemzéseinek következtetési mégsem érdektelenek; az a megállapítása például, hogy a marxi modell egyszerre strukturális és specifikusan történelmi, egészében igaz, és a mai marxizmus önmaga számára operatív tudatosította is, de míg a mai marxizmus ezt a modellt a marxi elmélet fényében dinamikusan alkalmazza, addig Mills éppen ennek az elméletnek a kilúgozása következtében magát az elfogadott modellt sem képes operacionálissá tenni. Mert a marxi gazdasági determinizmus meg nem értés és vulgarizálása Millsnél az elmélet egyszerű tagadásához, letagadásához vezet. És mit állít helyébe? Semmit. Csak old, de nem köt a modellben; vezérlése helyett alkotóelemeit összeolvasztja egy bizonyos katonai, politikai és gazdasági hatalom hármis viszonyába. Szem elől téveszti magának a modellnek is a tulajdonképpeni vezérlő elvét.

A marxi elmélet leválasztása a modellről szorosan kapcsolódik Millsnél ahhoz a meggyőződéséhez, mely szerint a marxizmus pragmatikus szerepe ma már nem releváns: Mills nem tekinti a marxizmust olyan elméleti erőnek, amely megoldhatná a ma nagy gyakorlati kérdéseit, mert, úgy mond, a világ másképpen alakult, mint azt Marx feltételezte. Így például — állítja Mills — a mai társadalmi struktúra nem polarizálódott kizsákmányoló és kizsákmányoltak pólusaira, a Marx által leírt antagonisztikus ellentmondás folyamányaként, hanem éppen ellenkezőleg, a mai társadalmi mező „depolarizálódott“. Íme az elmélet bosszúja: a marxi tétel ignorálása „tudományos“ tévedésbe vitte Millst. Ő ugyanis egyenlőségjelet tesz *orszak=társadalmi rend=történelmi, társadalmi szerkezet közé*, miáltal magát a modellt belső alakzatában zavarja össze, és erre az innen és túl determinált modellre illeszti saját kategóriáiból felépített közeposztály-elméletét, ismert piramis konstrukciója révén. Az egyenlőségjelek által feloldott és elkülönített különbségekből levezetett azonosságot Mills a hatalom kategóriájával hozza összefüggésbe, és ezt a viszonyt tekinti a kapitalizmus alaptörvényének: a hatalom struktúrája partatlanságban azonosul a gazdasági-politikai-katonai determináns háromszöggel, amely — Mills ismert leitmotívja — az uralkodó elitet szüli.

Az uralkodó elit kategóriájával vizsgálva tárgyát, az amerikai társadalmat, Mills kidolgozza a szabadság és a szükségszerűség dialektikájában a burzsoá típusú demokráciáról szóló elméletét. Ezen a ponton válik legérdekesebbé a dialógus Millsszel. Mert szabadság-dilemmája nemcsak a vita szempontjából, hanem a kérdés egyetemes fontossága miatt, elméleti szempontból is a legérdekesebb. Nem véletlen tehát, ha Mihu is éppen ennek a résznek szenteli a legnagyobb figyelmet, és kritikai értékelése aprólékosan kiterjed Mills minden fontosabb megállapítására. Az alábbi pontok szintetizálva hozzák a marxi tézisek milsi antitezisét és Mihu kritikai értékeléseit is.

Mills, a marxi modell és elmélet szétválasztása után a modellt saját elméletével párosítva — ellentétben Marxszal —, azt állítja, hogy 1. a társadalmi törvények hatása a kapitalista országokban ma nem determináns módon nyilvánul meg, nem számtalan egyéni akarat és cselekvés összeütközése. Persze ez nem azt jelenti — teszi hozzá Mills —, hogy az egyéni akaratok és cselekvések zéróra redukálódnak, hanem azt, hogy a társadalmi törvények hatékonyságára nagyobb hatással van

az uralkodó elit akarata és cselekvése, mint a rajta kívül állóké; 2. a múlt századi kapitalizmus mint vak szükségszerűség jelent meg, ma viszont a jelenkori kapitalizmus léte nagymértékben az uralkodó elit döntéseinek tudatos eredménye; 3. a történelmi szükségszerűség nem egy típusú: Marx annak idején kettőt emelt ki, a rendszeren belüli (intraszisztematikus) és a rendszeren túli (transzszisztematikus) típusokat; de már akkor a rendszeren belüli szükségszerűség viszonylag független volt a másiktól; ma — egészíti ki Mihú — a kétféle szükségszerűség viszonylagosságának növekedése mellett megjelent a szükségszerűség harmadik típusa is, a rendszerek közötti (interszisztematikus) típus, és csak e három egyetemes tekintetbevételével exponálható egészében a mai szükségszerűség és szabadság dialektikája; 4. az uralkodó elit és a többség szabadságproblematikáját e viszonyokon belül — állítja Mihú — még a megismerés és a cselekvés dimenzióival alkotott összefüggésükben is meg kell vizsgálni.

Mint látjuk, Mihú összefoglalása egyszerűre vonatkozik Mills kritikájára és kritikájának tárgyára is, és mégsem ezoterikus szintézis ez, mert az összetevők kompatibilitása mellett ez a szintézis csupán kiindulópont a dialógus egy újabb szakasza felé, amelyben Mihú nemcsak próbára teszi a millsi következtetések valóságerejét, hanem saját álláspontját is részletezve mutatja be a mai szabadság—szükségszerűség tudományos képét. Ismertette az amerikai társadalmi struktúra millsi piramisát, amelynek csúcsát az uralkodó elit alkotja, Mihú rátér az elit és a lakosság többsége közötti viszony elemzésére, és a kombinatorika törvényei szerint összeveti ezt a kapitalista rendszer előbb említett hármas (intra-, transz-, inter-) determinánsával. Kiemelve egyaránt a viszonylehetőségek pozitív, negatív formáit, matematikai pontossággal mutatja ki, hogy a szabadság állapotát csak e hármas determináns pozitív erővonalainak az egész lakosság (elit+többség) érdekeivel való egybeesése jelentheti, jelesül, csak ha a belső, a külső és a köztes vektorok egybeesésének az egész lakosság érdekszféráinak célkitűzéseivel. Ezt az ideális lehetőséget aztán összeveti a reális ellentmondások dimenzióival a kapitalizmuson belül és kívül is, amelyet a valószínűségszámítás törvényei lemérhető arányokban határozhatnak meg. De Mihú nem áll meg az egyszerű diagnózisnál. Ismételtén kifejti: a szabadság csak a felismert szükségszerűség lehet, amelyért lehet és kell küzdeni, cselekedni. Ennek az elméleti mozzanatnak a felelevenítése révén Mihú már nem pusztán Mills következtetéseinek hatékonyságát oknyomozza, hanem továbbgondolja a társadalmi szabadság mai esélyeit egészében is; ezáltal a millsi kritika kritikája jön létre, a millsi antitézist követő szintézis. Tehát Mihú egyetért a millsi antitézis funkcionális létjogosultságával, de egyben azt is látja, hogy egy koherens rendszert explicite nem lehet kiegészíteni; ezért Mihú egyszerűre értékeli és bírálja Mills eredményeit, különösen a szabadság—szükségszerűség kérdésében. Így kerülnek a millsi alapviszonyra — a lakosság érdekei, társadalmi szükségszerűség — a tevékenységi és megismerési szintek viszonyai is, amelyek az előbbivel együtt valóban egy hatékony szabadságmodell eredményeznek — és ez Mihú érdeme. Mihú modelljében tehát az előbbi 2×3-as konfrontáció hatványa (elit+lakosság többsége)×a kapitalizmus — a külső, belső és köztes erővonalainak pozitív és negatív variánsai) összeadódik a 2×6-os alakzatban rendszereződött megismerési, illetve cselekvési együtthatók hatványaival. A modell belső alakzata tehát — bár szerintünk túlbonyolítva — a következőképpen alakul:

1. *egész lakosság* (elit+többség): *társadalmi szükségszerűség* (külső-belső-köztes tényezők)×*pozitív*—*negatív*;
2. *cselekvés* (szükségszerűségnek megfelelő—nem megfelelő): *megismerés* (szükségszerűség felismerése—fel nem ismerése);
3. *összes érdek* (társadalmi pozícióval egybehangzó—eltérő): *megismerés* (igaz—hamis);
4. *összes érdek* (társadalmi pozícióval egybehangzó—eltérő): *cselekvés* (társadalmi pozícióval egybehangzó—eltérő).

Ez a viszonyháló már pontosan tartalmazza a mai kapitalizmus (de egyben az egész világ) szabadságtendenciáját is: a szabadság állapota mint a szükségszerűség megismerése és a szükségszerűségnek megfelelő cselekvés közötti viszony — mutatja ki Mihú — valójában csak akkor jön létre, mikor egyfelől az emberek társadalmi helyzetüknek megfelelő érdekei összhangban vannak cselekedeteikkel, amelyek maguk is megfelelnek társadalmi helyzetüknek, és másfelől az emberek társadalmi helyzetüknek megfelelő érdekei összhangban vannak magával a hiteles megismeréssel is.

Az osztály—állam—uralkodó elit elemzésében is a modell—elmélet dichotómiája érvényesült Millsnél. Törekvése világos: elszigetelni a társadalmi struktúrát a hatalom struktúrájától, és az előbbit az utóbbi alá rendelni, amennyiben az uralkodó elit nem korlátozódik társadalmi osztályokra — gazdasági szempontból, és uralkodó

osztályokra sem — társadalmi szempontból. Ugyanis az uralkodó osztály gazdasági és társadalmi imperatívusza az, hogy egyidejűleg a termelőeszközök tulajdonosa és az állam vezető ereje legyen; az uralkodó elit viszont, függetlenül attól, hogy a két determináns külön-külön vagy együtt jellemezné, uralkodó elit marad.

Mihu elemzése itt is a teljes magyarázatra töre elemzés. Egyfelől fellazítja a millisi antitézis imperatívusz-látszatát azáltal, hogy kimutatja, Mills mindezeknek a dichotómiáknak az ellenére sem tagadja az uralkodó elit és a nagy kapitalisták *osztálya* közötti szoros kapcsolatot, másfelől eloszlatja a marxi—engelsi osztálymeghatározás merev értelmezéséből kialakult tévhitet, pontos forrásokból igazolva, hogy klasszikusaink sem zárták ki a politikai uralkodó osztályok és kapitalista tulajdonít birtokoló osztályok közötti történelmi diszkordanciákat.

Ennek a párhuzamos elemzésnek a fényében bírálja és értékeli Mihu vitapartnerét. Bírálja azért, mert különválasztásait mégis túlzásba viszi, például a katonai intézmények teljes függetlenítésében, és értékeli azért, mert érvelései végig a kritikai radikalizmus álláspontjából fakadnak.

Mihu bírálataiból kiderül, hogy a társadalmi struktúra interpretálásában az uralkodó elit és a társadalmi osztályok viszonyának a felállítása túldetermináltság-hoz vezet Millsnél: az alap és a felépítmény összetevőit egybeolvasztva, elködösíti az alap és a felépítmény intézményei közötti meghatározó viszonyt; a meghatározó és a meghatározott minőségei elkeverednek a hatalmi háromszögben, a társadalmi determináltság tényét a hatalom funkciója helyettesíti, mindez pedig sajátos lebegést vált ki, és a tautológia veszélyével fenyeget. Mills következtetései nélkülözik az elégséges alapot, differentia specificája parttalanává válik, és az a látszat keletkezik, mintha a társadalmi struktúrát maga a társadalmi struktúra határozná meg. A millisi interpretálás logikai következetlensége a marxi gazdasági determinizmus félreértéséből fakad: Mills, miközben a vulgarizálás veszélyétől tart, elfelejti, hogy Marx és Engels tételeiben a gazdasági tényező *csak végső fokon* határoz a tudatformák és intézmények bonyolult kölcsönhatása fölött, és feloldja az alap—felépítmény dialektikáját azáltal, hogy az „elégséges alapot“ biztosító gazdasági tényezővel azonos fajsúlyú minőségeknek tekinti a politikai és militarista intézmények szerepkörét.

Mihu értékeléséből ugyanakkor az is kiderül, hogy az uralkodó elit kategóriájával kapcsolatos millisi tételek kritikai éle megmarad (a fogalom jelentéskörének következetlensége ellenére is), különösen a polgári liberalizmusnak a mai kapitalizmus társadalmi mezőjében zajló állítólagos hatalomdiffúzióról és -kiegyenlítődesről vallott pluralista téveszméivel szemben.

Mihu a *tömegettársadalom és utópikus szemlélet* antinómiájában mutatja ki, hogyan fordulnak szembe Mills érvelései saját szándékával. Noha kritikai szociológiája, társadalmi elemzései számos pozitív mozzanatot tartalmaznak, Mills abban nagyot téved, hogy a társadalom megváltását egészeben és kizárólagosan a szociológiai vizsgálódások hatékonyságától várja. Mert elemzései ugyan Horkheimer, Habermas és általában a frankfurti iskola vívmányaira emlékeztetnek akkor, amikor a XVIII. századi társadalmi eszmény visszfényeként a tömegettársadalom *contra* nyilvánosság társadalma alternatíváit felállítja, önmaga azonban ironikus hős lesz, aki saját antinómiája szorításából képtelen szabadulni, és ugyanazt a romantikus hibát követi el, amely ellen a *The Marxists*-ban végig küzdött. Az amerikai fogyasztói társadalomnak a nyilvánosság irányában történő fejlesztését a szociológiai szemlélettől várva, egyrészt meghasonlík, mert maga is elméletet visz be modelljébe, miután azt a marxi modellből oly következetesen eltávolította, másrészt túloz is, mert az elmélet önmagában nem vált(hat)ja meg a világot — még akkor sem, ha forradalmi, és különösen nem, ha csak úgymond kritikái. Márpedig ha végig-gondoljuk a szociológiai megismerés útját Millsnél, nehezen képzelhetjük el eszméi találkozását a forradalmi tömegekkel, hiszen ezek csak az uralkodó elit számára szolgálnának hasznos tanácsként, és csak tanácsként, mert az elit mögött meghúzódó osztályviszonyok problémáit már nem vizsgálja ez az elmélet, amelyben befogadónak igazi problémái mellett maga a befogadói közeg is homályba vész. Végül is Mills ironikus definíciója a politikai ideológiáról önmagát ostorozza, mert kritikai szociológiájának konklúziói szölamok, szofisztikus elméletek, bárdolatlan propagandák maradnak. És az elméletmodell dichotómiája is bosszút áll Millsen, a marxi modellből kitagadott elmélet helyére csak az elmélet árnyékát, utópiát, egy mindent ígérő kritikát állított, amely legalább olyan romantikusan cseng, mint az a liberalista pluralizmus, amely ellen Mills hadakozni készült. Az ideológiaellenesség Millsnél így nyíltan átcsapott az utópia hirdetésébe. Röviden: visszatekintve Mills premisszájára, a marxizmus szétदारabolásával, az elméletnek a modellből történő kivonásával Mills saját elmélete alól húzta ki a talajt, mert elmélet helyett csupán az elmélet premisszájához jutott, de nem tovább.

A párbeszéd epilógusa a címbe foglalt alapviszonyt tárgyalja: Mills és a marxizmus viszonyát. Mihi elemzései Marx és a marxisták millsi dichotómiájának a bírálatával záródnak. Ennek a megosztásnak az ürügyén alkotja meg Mills az ún. nyílt marxisták kategóriáját, amelybe természetesen magát is besorolja. A nyíltság programja azonban nem egyéb, mint a marxi *modell* kizárólagos, de revideáló elfogadása. Ez a program, bár rejtetten, de feltartóztathatatlanul a marxizmus szimpifikálásához vezeti Millst. Két szempontból is. Mihi teljes joggal mondja: először is ma a marxizmus Marxra redukálni lehetetlenség; „egy ilyen redukció magának Marx gondolkodásának a lényegétől térít el; hiszen elméletét Marx a cselekvés vezérfonalának tekintette, és cselekvésen nemcsak a gazdasági, politikai, gyakorlati tevékenységet értette, hanem magát a filozófiát is“. Hogyan választható el tehát a marxizmus gyakorlata elméletétől, időben vagy térben, történetiségében vagy struktúrájában egymástól? Másodszor pedig: „Mit értett meg Mills mint nyílt marxista Marx gondolataiból? Antidogmatizmusa [ti. a Millsé], amelyet azok gondolkodására is extrapolál, akiket ugyanabba a kategóriába sorol [ti. a nyílt marxistákéba], lényegében a klasszikus marxizmus fokozatos redukcióját jelenti a marxi modellre, amelyet a strukturalitás és történelmiség sajátosságainak elvei alapján egy revideált formában mutat be. A marxizmus hatókörének ez a leszűkítése párhuzamosan zajlik Marx forradalmi, elméleti és politikai eszméinek a megtagadásával. Egyik a másik után minősül meghaladottnak és érvénytelennek: az ökonomikum döntő szerepe a társadalmi életben, a proletariátus történelmi hivatása, az elidegenedés elmélete (ennek anyagi oldala), az alap meghatározó szerepe a felépítményre vonatkozólag, a szabadság társadalmi érdek- és osztályfüggősége, a társadalmi struktúra sarkosodása stb.“

A viszony keresése a marxizmussal Mills részéről a dichotómiák és fenntartások halmazában az elzárkózás magatartásába csapott át: szimpatizál ugyan a marxizmussal, de „nyílt marxistái“ nevében tagadja a mai marxizmust, és „csak“ Marxra szorítkozva vállalja ugyan a marxi modellt, de elválasztja forradalmi elméletétől.

Mihu ideológiai vetélkedője termékeny pillanat a hazai filozófiai-szociológiai kutatásban, elméleti eredményeiben is, módszerében is. Módszerének lényege, hogy az egyszerű egymás mellé állítás mutatós, de meddő egyszerűségét meghaladva a konfrontációt olyan termékeny talajjára alakítja, amelyen az ellenfél antitéziseit kritikailag elemezve saját álláspontját is továbbgondolja, saját következtetéseit is újraprendezi, az ellenfél tévedéseit pedig nemcsak leleplezi, hanem részizgazságait megpróbálja kritikailag egészzé szervezni. Mindezzel pedig a dialógusviszony nélkülözhetetlenségére, a viták elkerülhetetlenségére és hasznosságára hívja fel a figyelmet, arra, hogy a mai marxizmus nemcsak önmagán belül összefüggő és saját gyakorlatát igazoló eszmerendszer, hanem — Mihuval szólva — transzszisztematikusan is megőrzi eleven erejét. Az olvasó számára szerzünk, mint a dialógus írnoke, az egész vetélkedőt tudományos elvszerűséggel tárja az olvasó elé. Hogy a sport világából vett hasonlatunkra visszatérve zárjunk, Mihi olyan szpikere a vetélkedőnek, aki a mérközést egészében képes bemutatni, és míg a pingpong-vetélkedőben az az ideális bemozdó, aki nem a labda útját, hanem csak az egyik, rendszerint a szimpatikus partner adogatását közvetíti, és csak a favorit győzelméről vagy vereségéről tudósít, Mihi könyve egészében követi végig az eszme ingajaratát a két fél között, úgy, hogy az olvasó nemcsak a kedvenc győzelmét, illetve az ellenfél vereségét érzékelheti, hanem magát a vetélkedést, és Mills antitéziseiből, Mihi tagadást tagadó állításaiából egységes képet alkothat az eszmék mai harcáról és a marxizmus hegemoniájáról egyaránt.

